

Kapitel 2: Det danske rige – statshistorie og kontrafaktiske hypoteser

Hvorfor ikke sige det som det var – Skåne var den centrale danske provins til 1660 og Finland den centrale del af Sverige – og det svenske imperium – til 1809 (Max Engmann 1991)

Nordens historie eller nationale historier

I 1933 nedsatte Foreningen Norden et fagnævn til kritisk granskning af lærebøgerne i nordisk historie. Med afbrydelser har dette arbejde stået på siden og er blandt andet resulteret i fem velmente publikationer med fællestitlen Omstridte spørgsmål i Nordens historie (1940-1973). De er interessant læsning. Dog kan man meget vel spørge sig selv, hvor stor betydning denne virksomhed har haft, al den stund undervisningen i historie er aftaget betydeligt, siden arbejdet blev indledt i 1930'erne. De gode anbefalinger til historiebøgerne, som organisationen fremlagde i 1972, har i hvert fald ikke sat sig særlige spor, hverken i lærebøger eller forskning. Som den danske historiker Kjeld Winding resigneret skrev i indledningen, undervises der nu så lidt i nabolandenes historie at

de unge forlader skolen uden at have fået indblik i forudsætningerne for de nordiske landes politik og indbyrdes forhold, uden at have prøvet at anskue et nordisk problem ud fra andre nordiske landes synspunkter; de vil savne forståelse af nordiske spørgsmål, de vil ikke have forudsætninger for en realistisk vurdering af dem. Og en historielærer vil tilføje, at de unge ikke har fået chancen for at arbejde med et materiale, der giver usædvanlig gode muligheder for at lære at se en sag fra to sider og nå frem til noget i retning af virkelig historieforståelse. (Skovgaard Petersen 1972, 6).

Hvorefter nævnet alligevel ukueligt fremsætter stribevis af velmente forslag til, hvordan man kan behandle de nationalt ømtålelige problemer i de nordiske landes historie. At ignorere dem, som den primært socialhistorisk interesserede forskning stort set har gjort er logisk men ikke særlig perspektivrigt. Et godt udgangspunkt er det danske fagnævns anbefalinger. Det går lige til sagens kerne i et prisværdigt forsøg på at se de reelle problemer i øjnene og råde bod på historiefagets ansvar for oppiskningen af nationale følelser og fordomme i sidste århundrede med følgende formuleringer:

Hvad forholdet mellem Sverige og Danmark angår, vil vel ingen anse det for forsvarlig historieundervisning, hvis man søger at tilsløre eller dække over den århundredgamle, bitre modsætning mellem landene Det må være væsentligt at diskutere årsagerne til og konsekvenserne af forskydningen i magtforholdet efter ca. 1600. Man kan fremhæve, at det under de givne forhold var nærliggende og naturligt, at Sverige ønskede at erobre de skånske lande og gennemførte det, da det havde magt til det, men eleverne må da tillige søge at forstå, at tabet af de skånske lande nationalt set er den største katastrofe i Danmarks historie, rent bortset fra hvad det betød magtpolitisk og specielt med hensyn til herredømmet over Øresund. Uanset den svensk-skånske union under Magnus Eriksson 1332-60 er det rimeligt at klargøre, at Skåne indtil afståelsen 1658-60 var lige så dansk som Jylland og Sjælland; der kan ikke være to meninger om, at det danske generobringsforsøg under skånske krig havde frygtelige følger for befolkningen i Skåne, men under de givne forudsætninger kan man næppe finde det

urimeligt, at Danmark gjorde forsøget. Vil man diskutere forsvenskningen af Skåne (især efter 1679), må det være rimeligt at fremhæve, hvor målbevidst og klogt den blev gennemført, men der kan måske være grund til at tilføje det traditionelle synspunkt, at dette kunne gøres, fordi sprogforskellen ikke var større end den var. (Skovgaard Petersen 1972, 9-10).

Om forholdet til de øvrige nordiske lande slås det lakonisk fast:

Det danske styre af Norge, Færøerne og Island kan man vel næppe fra dansk side ønskes præsenteret som noget særlig vellykket. (Skovgaard Petersen 1972, 10).

At denne politik på den anden side hverken var enestående i en europæisk sammenhæng eller specielt ondsindet, som tidligere hævdede i de pågældende landes historieskrivning, tages lige med for fuldstændighedens skyld. Den generelle indledning til det danske afsnit afrundes med et forsøg på at forklare de andre nordiske lande det for dem underlige faktum, at Tyskland betyder så meget for Danmark. Årsagen er at

Danmark er det af de nordiske lande, der ligger Mellemeuropa nærmest, og det er derfor i en række tilfælde blevet tidligere og stærkere påvirket sydfra. (Skovgaard Petersen 1972, 10).

Dette geopolitiske grundvilkår skildres således:

Hvad magtforholdet Tyskland/Danmark angår, må det være naturligt at anlægge det synspunkt, at Danmark tit har haft svært ved at hævde en reel uafhængighed i de perioder, hvor der eksisterede en tysk stormagt. Hvor Nordtyskland har været splittet og svagt, har det derimod ved flere lejligheder været Danmark, der forsøgte at udvide sin magt over nordtyske områder, normalt ganske vist uden større held. (Skovgaard Petersen 1972, 10-11).

Alle disse traditionelle modsætningsforhold står der betegnende nok intet om i det kortfattede svenske afsnit. Det indskrænker sig til at påpege paralleller mellem udviklingen i de nordiske lande fra tidernes begyndelse. Denne manglende interesse for at tackle de gensidige fordomme og misforståelser er typisk for sejrherrens historieskrivning. Svenskerne har sejret i den magtpolitiske konkurrence mellem de forskellige nordiske stater og deres forskellige udviklingsmodeller. Muligvis er det dog blot et vidnesbyrd om, at historiske argumenter betyder endnu mindre i den svenske, socialdemokratiske modernitet end hos de mere usamtidige og utilpassede naboer.

Nationalstater og national historie

Så mange var ordene om skoleverdenens ansvar for et nordisk perspektiv. Men er det sådan, at forskningen kan sige sig fri for anklage og opfatte situationen som – endnu – et udslag af formidlernes manglende evne til at omsætte forskningens resultater til forståelige elevtekster? Nej, her som så ofte blotlægger den såkaldt “populære” form en central uklarhed i videnskabsfaget. Historieforskningen er et fuldbåret barn af nationalstaternes tidsalder. Faget blev udviklet til at varetage tre delvis overlappende formål: 1) forvaltning af statssamfundets officielle hukommelse i form af statsforvaltningens arkiver, 2) produktion af national propaganda i konfrontationerne med nabostaterne og 3) national indoktrinering af hele den skolepligtige befolkning, kort sagt nationalisering af først bønderne, siden industriarbejderne. Dette var rollerne i historiefagets storhedstid mellem 1850 og 1920. I takt med den stigende

bureaukratisering og kontrol af samfundet er de to sidste opgaver gradvis overtaget af andre, de såkaldt samfundsvidenskabelige discipliner, mens arkiveringsopgaven hovedsageligt er blevet til et teknisk spørgsmål. Denne flytning til periferien af vidensproduktionen beklages naturligvis af mange historikere, men har haft den utilsigtede fordel at have frigjort historiefaget noget fra den direkte politiske binding, der karakteriserede det i dets storhedstid. Samtidig har faget bredt sit emneområde ud til at omfatte alle mulige forskellige emner og grupper, som ikke tidligere stod centralt pga. disciplinens koncentration om politisk, økonomisk og ideologisk magt og legitimeringerne af samme. Det har ført til en opløsning af fagets tidligere enhed.

Den nationale stat blev altafgørende i løbet af 1800-tallet med fremkomsten af demokratiet som styreform og de nationale stater som politisk ramme. Demokrati forudsætter en eller anden grad af ensretning eller rettere ensliggørelse for at kunne fungere. Placeringen af suveræniteten hos "folket" forudsætter en eller anden grad af homogenitet i dette "folk", hvad enten det defineres sprogligt, afstammingsmæssigt eller politisk. Ligeledes forudsætter det en eller anden grad af fællesskab, før indbyggerne i en stat er villige til at udveksle deres stemmer på et mere eller mindre ubestemt nationalt marked. Den moderne nationalitetsforskning har til overflod vist, at hovedtemaet i 1800-tallets europæiske og 1900-tallets verdens-historie har været staternes bestræbelser på at skabe sådanne nationalt integrerede befolkninger ud af de amorfe og regionalt splittede bondesamfund, der udgjorde reglen i de førmoderne stater. Der er derfor gode grunde til ambivalensen i historiefagets behandling af national identitet og staternes historie. På den ene side en interesse for folket eller klasserne og deres livsvilkår på den anden nødvendigvis en respekt for statslige rammer og kontinuiteten i magtens sæde.

Hoveddrivkraften i den positivistiske videnskabeliggørelse af historieskrivningen i sidste århundrede var et ønske om at nå frem til at skelne mellem myter og sandhed. "Debunking history" siger man på amerikansk. I Sverige og Danmark slog denne mytedræbende bestræbelse særlig stærkt igennem i den Københavnsk-skånske historikerskole med navne som Kristian Erslev og brødrene Weibull i spidsen. Uddannet i den moderne kildekritik blandt andet i Berlin brugte de deres bedste år på at rydde op i myterne om den fælles dansk-svenske middelalderhistorie for at berede vejen for en ægte forståelse mellem de to nabofolk og tilintetgøre det ideologiske grundlag for deres konservative politiske modstandere. Om disse bestræbelser er årsag til det fredelige forhold mellem de to arvefjender i dag er dog mere tvivlsomt, snarere skyldes tolerancen, at der efter 1814 ikke længere har været noget at slå om. Stormagterne ville ikke tillade nogen af parterne at erobre den anden, og de havde tilstrækkelig styrke til at sætte synspunktet igennem. Den gensidige uvidenhed mellem de "nordiske brødrefolk", især svenskerne og danskerne, er fortsat forbløffende stor. På det folkepsykologiske plan skyldes fredsommeligheden, at tyskerne i Danmark efter et kort engelsk mellemspil mellem den sidste dansk-svenske krig i 1788 og den første slesvigske krig i 1848 overtog rollen som hovedfjenden. Medvirkende er nok også, at danskerne indtil for ganske nylig har klaret sig bedre i fodbold efter anerkendelsen af professionalisme, og at svensk økonomi ikke længere står så uantastet stærkt i den internationale konkurrence.

Hvad jeg især vil hefte mig ved i denne sammenhæng er imidlertid ikke det svensk-danske forhold, men det paradoks, at netop de historikere, der på mange måder grundlagde den videnskabelige historie i deres respektive lande og ville gøre op med nationalistiske myter, var skyldige i en national perspektivforvridning af fortiden. De konstruerede nemlig deres

nationale historier ved at projicere identiteter, der var skabte i 1800-tallets nationstater, tilbage i middelalderen og vikingetiden. Det er den utilsigtede følge af det i sig selv sympatiske og anti-revanchistiske valg at lade forløbet af de moderne grænser afgøre, hvilke områders historie, der skal skrives under de i grunden anakronistiske overskrifter 'Danmark', 'Sverige', 'Norge', 'Finland', 'Island', 'Færøerne', 'Grønland' og så videre. Den danske historiker Søren Sørensen har i indledningen til den eneste eksisterende egentlig fællesnordiske historie formuleret en kritik af den implicite nationalisme således:

Nationalitetstankerne farvede 1800-tallets historiesyn så stærkt at det stadig er det der lever som vort almindelige fælles begreb, og det politiske kort får os til kraftigt eller snarere automatisk at associere landenes navne med landene som de tager sig ud inden for nutidige grænser, hvad massemedierne selvsagt også bidrager til (Matti Klinge 1975). Men disse grænser er ikke ret gamle; de er fra 1814, 1920 og 1944. Vi der lever nu står midt i en udvikling, nogle af os har levet under andre vilkår tidligere, og forandringer har altid været de mest uforudsigelige for dem der stod lige før at skulle opleve dem. For de fleste mennesker i Norden er fædrelandets historie på utallige måder vævet sammen med andre fædrelandes historie. Statsligt og folkeligt er begreberne ikke sammenfaldende; lad os mindes kendsgerninger som finlandssvenskere og sverigesfinner, estlandssvenskere og sydslesvigere; hvornår blev hallænderne svenske, og hvornår holdt jemterne op med at være norske? Eller var hallændere og jemter nogen sinde andet end – hallændere og jemter? (Sørensen 1987, 10-11).

Man kan med den danske historiker Kristian Hvidt sige, at flertallet af professionelle historiker skriver det baglæns, som er sket forlæns. Uden at hævde, at historie kun kan skrives i form af kontrafaktiske hypoteser om, hvordan verden ville have set ud, hvis det var gået anderledes, kan man slå fast, at den ubevidst afgrænsede, nationalstatslige historie er udtryk for en anakronistisk fejlslutning, altså uhistorisk historie.

Kristian Erslev (1852-1930) tog initiativet til den første danske kollektive, flerbinds Danmarks historie, *Danmarks Riges Historie*, som udkom i 6 pragtbind omkring århundredskiftet. Dette værk har siden sat standarden for alle samlede fremstillinger af Danmarkshistorien og er på flere områder, blandt andet Erslevs eget bind 2 om Senmiddelalderen (1241-1481), stadig uovertruffet. Men værket dannede også præcedens i den forstand, at det tog udgangspunkt i den danske mini-nationalstat, der var blevet til overs efter nederlagene til Sverige i den fortsatte række af krige – ni i alt – fra 1523 til 1814 og til Tyskland i 1848-50 og 1864. Det fremgår tydeligt af den nu klassiske afløser for dette værk, Politikens Danmarkshistorie, som udkom i fjorten bind under redaktion af Hal Koch og John Danstrup fra 1962 til 1966. Afgrænsningen til det nuværende Danmark var så selvfølgelig for forfatterne, at ingen af dem følte behov for at begrunde, end sige problematisere ikke-behandlingen af områder, som var centrale dele af det danske rige i århundreder. Forlaget så dog senere en mulighed for at sælge flere bøger ved at lancere en serie – eller rettere to – værker om "Danmarks historie – uden for Danmark"; i prospektet blev den præsenteres således:

De gamle danske landsdele og kolonier er naturligvis også omtalt i Politikens Forlags store Danmarks Historie, men redaktion og forlag har følt, at de nævnte områders historie har krav på en sammenhængende og langt mere detaljeret fremstilling, end det har været muligt at give i det store oversigtsværk. Forlaget har derfor bedt en række moderne forskere, der hver især

er specialist på sit felt, om at skildre disse områders historie ud fra bl.a. de seneste års synspunkter og tolkninger. Bøgerne kan betragtes som supplementsbind til Danmarks Historie.

Sådan en supplerende serie er selvfølgelig meget bedre end intet, men spørgsmålet er alligevel, om ikke hele grundkonceptet er forkert. Hvorfor overlade Skånes, Hallands og Blekinges historie tværs gennem alle forskellige epoker til én regional ekspert, mens Sjælland, Fyn og Jylland skal behandles af fjorten forskellige forfattere? Og hvordan kan man nøjes med to eksperter til Slesvig og Holsten, et område, der havde lige så stor en befolkning som resten af det danske rige? Det kan selvfølgelig kun lade sig gøre, fordi de opfattes som underordnede og perifere i forhold til det 'rigtige' Danmark. Men at lige netop Sjælland, Fyn, Nørrejylland og halvdelen af Slesvig skulle blive til 'Danmark' i 1800-tallet var ikke til at forudse i hverken middelalderens eller enevældens optik. Alligevel har ingen af de klassiske Danmarkshistorier eksplicit overvejet, hvad grænser og landskaber er, hvornår de blev fastlagt, og hvordan man skal behandle de områder, der gled ud – eller kom til.

Det er end ikke gjort i den allernyeste samlede fremstilling, Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie under redaktion af Olaf Olsen. F.eks. har Ole Feldbæk i sit i øvrigt meget fortjenstfulde bind 9, valgt at lade Danmarks grænse gå ved Kongeåen og holde hele Slesvig såvel som Holsten og Norge uden for behandlingen – til gengæld er han nu ved at lægge sidste hånd på et bind i en serie om den dansk-norske helstat, der skal afløse Edvard Holms klassiker. Det er historisk korrekt at skelne skarpt mellem de forskellige rigsdele, og skulle gøres endnu mere. Men Feldbæks afgrænsning giver en falsk fornemmelse af den multinationale karakter af den helstat, som 'Danmark' indgik i, ved intet at berette om de andre dele, der først senere fik separate historier. Det har han da heller ikke gjort konsekvent. Feldbæk har i en senere meningsudveksling forsvaret sin disposition mod sønderjyske historikeres kritik med den i sig selv korrekte begrundelse, at man ikke må presse 1920-grænsen ned over det attende århundrede.

... jeg har medtaget sønderjyske forhold, hvor jeg fandt, de havde betydning for sammenhængen og forståelsen. Og i min oversigt over byernes befolkning har jeg af hensyn til værkets sønderjyske læsere (med risiko for at virke inkonsekvent) valgt at medtage de nordslesvigske byer – og udtrykkeligt gjort opmærksom på, at jeg gjorde det ud fra den tankegang, at der er forskel på at være konsekvent og være rigoristisk. (Feldbæk 1991, 30).

Det er glimrende demonstration af de hensyn, man ikke skal tage til de såkaldt "almindelige" læsere. Dispositionen skaber mindre i stedet for større historisk viden hos det publikum, der, hvis man ikke tydeligt fremhæver forskellene, vil være tilbøjelige til at fortolke fortiden gennem nutidens briller. Nej, så var der mere ærlig åbenhed i geografen Niels Nielsens bidrag til Det danske Selskabs 8 binds publikation *Danmarks Kultur ved aar 1940*. Han skelner i sit afsnit om landets natur skarpt mellem rigs-, stats- og folkegrænser:

Danmarks ældste Folkegrænser laa i Sydslesvig og langs Nordgrænsen for Blekinge, Skaane og Halland. Begge disse var paa det Tidspunkt naturlige geografiske grænser, idet vilde og uvejsomme Skovstrækninger, Moser og Sumpe adskilte Danskerne fra deres nærmeste Naboer. Ganske vist blev disse Omraader tidligt koloniserede, ejendommeligt nok ikke af Danske, men af de paa den anden side boende Folk, henholdsvis Svenskere og Tyskere.

Efter de uheldige Krige med Sverige i det 17. Aarhundrede tabtes imidlertid saavel Landsdelene i det nuværende sydlige Sverige samt de fjernere liggende Dele saasom Gotland, Ösel, Härjedalen og Jämtland, og indtil Napoleonskrigene bestod da det danske Rige af det dansk-norske Dobbelmonarki, et nordvesteuropæisk Kystrige, som strakte sig fra Bornholm og Elbmundingen til Murmanskysten, og dertil et Antal oversøiske Besiddelser i Asien, Afrika, Vestindien og Atlanterhavet. Det vigtigste Grundlag for Opretholdelsen af dette Rige var Søherredømmet, og da dette under napoleonskrigene gik tabt, forsvandt mulighed for i det lange Løb at opretholde Forbindelserne. (Nielsen 1941, 22).

Teksten er selvfølgelig præget af forfatterens stærke nationale engagement og tilblivelsestidspunktet kort efter den tyske besættelse. Siden afslutningen af 2. verdenskrig har sådanne formuleringer været afvist som konservative, nationalistiske eller ligefrem chauvinistiske, men efter min opfattelse udtrykker de blot eksplicit – og gennemtænkt – hvad der implicit – og ugenomtænkt – er den fælles forforståelse i alle Danmarkshistorier, også den nye som Olaf Olsen har redigeret. Selv ikke den ellers meget originale omtolkning af nyere dansk historie, Søren Mørchs *Den ny Danmarkshistorie 1880-1960*, fra 1982 har ofret tanker på de statshistoriske rammer. Lige pludselig i 1920 er den behandlede stat blevet en femtedel større, uden at Mørch føler behov for at gøre opmærksom på det ud over enkelte noter om vanskeligheden ved umiddelbart at sammenligne statistikker fra før og efter dette år. Her deler han grundparametre og værdiforestillinger med den øvrige danske historieskrivning, som ud fra et partipolitisk radikalt og pacifistisk grundsyn stort set har undladt at beskæftige sig seriøst med udenrigspolitiske og militære forhold, det man med et belastet udtryk har kaldt geopolitik.

De gamle formuleringer fra *Danmarks Kultur* er ganske vist ikke uangribelige. Nyere forskning har vist, at forestillingen om “naturlige grænser” er en fiktion; faktisk er ‘naturlige’ grænser noget af det mest kulturelle, der findes, bundet som de er til en kartografisk opfattelse af verden. Bjerge, floder og have adskiller normalt ikke, men binder sammen, hvad man vil kunne overbevise sig om ved en ganske kort betragtning af de fælles kulturer på begge sider af f.eks. Pyrenæerne eller Alperne. De blev først udnævnt til ‘naturlige’ grænser for den franske stat af Louis XIV’s propagandister. Og først med den franske revolution og demokratiet antog grænser den betydning, de har i dag (Zeller 1933 og 1936, Sahlins 1989). Men ser vi bort fra det, er der egentlig sket et fald i erkendelse med introduktionen af de økonomi-, social- og kulturhistoriske problemstillinger, der har domineret dansk historieskrivning i det 20. århundrede.

I det omfang dansk historieskrivning eksplicit har behandlet statshistoriske problemstillinger, har det handlet om Slesvig. Hensigten var at bevise Danmarks historiske og folkelige ret til i hvert fald en del af det Slesvig, der var gået tabt i 1864 på grund af en eventyristisk udenrigspolitik og den nationalliberale regerings dumstædige mangel på vilje til kompromis under fredsforhandlingerne, hvor Bismarck faktisk tilbød en grænsedragning meget tæt på den, der kom ud af folkeafstemningerne i 1920 (Fink 1864). Man må dog også retfærdigvis indrømme, at det var svært at holde hovedet koldt og bevare objektiviteten i 1800-tallets ophedede historiske debatklime. Det er beundringsværdigt, at det faktisk lykkedes historikere som Kristian Erslev og A.D. Jørgensen at bevare en vis national objektivitet, når man tager i betragtning, hvilke udfordringer de blev udsat for fra nogle tyske historikers side. Den superbe kildekritiker Erslev producerede en lille bog om det indviklede arveretsspørgsmål i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, hvor han til sin egen eksplicitte overraskelse nåede frem

til at give de tysksindede Augustenborgere juridisk ret i deres arvekrav på Slesvig og Holsten, da den mandlige linie i det danske kongehus uddøde. Erslev var dog fuldstændigt klar over den begrænsede værdi af sådanne juridiske undersøgelser. Som han selv skriver i indledningen i en kritik af den hidtige litteratur:

Forfatterne arbejdede alle med en eller anden opfattelse af hvad der var den gældende Statsret, og ud fra den bedømte de alt. Ganske modsat var den Fremgangsmaade, jeg ansaa for den rette, først og fremmest at klare sig, hvorledes Fortiden selv opfattede sagen, at gaa frem historisk og ikke straks agere Jurist. (Erslev 1915 upag. indledning).

Eftertiden har givet Erslev ret. Diskussioner om historisk "ret" fører normalt ikke til andet end bestyrkelse af ens forhåndsviden om at have ret. Det ved vi i dag efter et århundredes demonstrationer af det statsretslige synspunkt ved fastlæggelsen af Tysklands grænser, i Østeuropa, i Nærorienten, og hvor man ellers har forsøgt at erstatte politisk dialog og kompromis med historisk "ret".

Erslevs undersøgelse var oprindelig foranlediget af tyske historikers påstande om det historisk og statsretligt retfærdige i den grænse, der var blevet trukket i 1864. Den stortyske historiker Heinrich von Treitschke (1834-1896), hvis lærebog i Tysklands historie blev udgangspunkt for den nye, nationalstatslige indoktrinering i kejserriget, formulerede det tyske synspunkt på de grænselands, man havde erobret i 1864, 1866 og 1870 således:

Hvem vover endnu, stillet over for pligten til at bevare freden i verden, at påstå, at folkene i Alsace og Lorraine ikke ønsker at høre til Tyskland? Den hellige forpligtelse i disse store tider vil tilintetgøre teorien om selvbestemmelsesretten for hver enkelt gren af den tyske race – dette forførende krigsråd fra landflygtige demagoger – på det ynkeligste. Disse provinser er vores ved sværdets ret, og vi vil regere dem i kraft af en højere ret, i kraft af den tyske nations ret til at forhindre, at de tabte børn for evigt holdes væk fra det tyske rige. Vi tyske, som kender såvel Tyskland som Frankrig, ved bedre, hvad der er godt for alsaciennerne, end disse ulykkelige mennesker selv gør, da de under den perverse franske indflydelse er blevet nægtet enhver virkelig viden om det moderne Tyskland. Vi ønsker at gengive dem deres virkelige identitet om fornødent mod deres egen vilje. (Treitschke 1897, 326).

Sådan var debatklimaet i den videnskabelige strid mellem Frankrig og Tyskland, og der skulle ikke megen fantasi eller ond vilje til at forestille sig argumentet overført på Slesvig. Ja, det skete faktisk i begyndelsen af det 20. århundrede under den hårdhændede fortyskningspolitik og igen i den ophedede agitation i 1920 om Slesvigs og slesvigernes "rette" tilhørsforhold. I deres svar havde danskerne dog tendens til at glemme, at det sprogskifte, der fandt sted i dele af Slesvig i begyndelsen af 1800-tallet, i høj grad var resultat af et bevidst valg til fordel for tysk i ledende grupper indenfor den slesvigske gårdmandsklasse. Med en kun ganske lille tilspidsning kan man i dag hævde, at det "hjemmetyske" mindretal i Sønderjylland i høj grad udgøres af efterkommere af de folkekulturelt mest "danske" i landsdelen. Det er formuleret således af Lorenz Rerup, en af de bedste, nulevende kendere af Sønderjyllands historie:

Den nordslesvigske del af denne forening (en slesvigsk sindet forening af 15 af Haderslev amts 70 sognefogeder oprettet marts 1844 som modvægt til den dansksindede slesvigske forening, u.ø.) var begyndelsen til den "hjemmetyskhed", der senere fandtes i de samme sogne. På dette tidspunkt var disse bønder kongens loyale slesvigere. De var dansktalende,

men gik ind for det tyske sprogs forrang som betingelse for opretholdelse af Slesvigs særlige indretninger og rettigheder, som betingelse for, at tingene kunne forblive som de var, hvad de – som den mere velhavende del af landbefolkningen – jo heller ikke havde nogen grund til at ønske ændret. (Rerup 1981, 93).

Ifølge Rerup blev denne holdning båret af 400-500 større jordejere, der i kraft af deres sociale position nok var lidt tættere på de tysksprogede embedsmænd end andre i bondebefolkningen, og som navnlig var påvirket af deres præster, der i de pågældende sogne – på et nær – var tyskuddannede og ikke tillagde sproget afgørende betydning. I stedet mente de på bedste materialistiske vis, at deres nationalitet bestemtes af de institutioner og rettigheder, der tilkom “vor hele slesvig-holstenske nation”.

Fjendebilleder

Modsætningsforholdet til Tyskland har reelt været det afgørende omdrejningspunkt i alle danske fremstillinger af det 19. og 20. århundredes historie, som kampene med Sverige om overherredømmet i Norden var det for 1500- og 1600-tallets vedkommende. Det kan umiddelbart forekomme at være en overraskende påstand, da udenrigs- og militærpolitik som sagt normalt ignoreres af danske historikere, der næsten alle har tilhørt det pacifistiske radikale parti, grundlagt i 1905. Denne tradition har fremstillet anden halvdel af 1800-tallet under mottoet, “hvad udad blev tabt blev vundet indad”. Dette i sig selv positive program er, parret med de folkelige fjendebilleder af de brovtende og alt for effektive tyskere og svenskere, en eksemplarisk sammenfatning af det særligt danske ved tacklingen af de selvpåførte udenrigspolitiske nederlag. Mottoet er direkte hentet fra gårdejerklassens politiske kultur, der kom til magten i 1901. Det er en parafrase over Enrico Dalgas’ parole om at opdyrke de jyske hedearealer for at erstatte tabet af Slesvig. Det paradoksale er, at mentaliteten blev overtaget og båret videre af bondepartiet Venstres modstandere i Det radikale Venstre og Socialdemokratiet og har kunnet dominere dansk politisk kultur lige siden, i en grad så den næsten er blevet synonym med den danske nationalkarakter, som jeg vil vise det i næste kapitel.

Derfor er det berettiget at hævde, at det på trods af alle gode intentioner om at rydde op og skille sig af med konservative myter, reelt var den moderne, radikale mytedræbende historieskrivning, der med nødvendighed skabte og formidlede nutidens danske fjendebilleder af tyskerne og svenskerne. Tavsheden om udenrigspolitikken og tilbageprojiceringen af nutiden på fortiden skabte et billede af svenske og tyske som modstandere af den danske stat fra tidernes morgen. Begge disse nationer har selvfølgelig i tidens løb foretaget sig handlinger, som har forlenet billedet med en vis plausibilitet og tvunget danske politikere til de facto at indrette sig efter de reelle magtforhold som nabo til to store og til tider aggressive industrielle magter. Den tyske side af denne tilpasningslinje kaldes af ultrakonservative kritikere “tyskerkursen”, hvorved de forsøger at forlene politikken med overtoner af noget landsforræderisk (Svensson 1983). Derimod har det ikke været velset åbent at erkende, at Danmark i hvert fald siden 1930 har underordnet sig Sverige økonomisk og politisk, hvorfor der ikke er skabt et ord for den realistiske danske indordningspolitik. Det nærmeste, man kommer det, er henvisningen til det svenske “storebroderkompleks” uden tanke for, at der ikke kan eksistere en storebroder uden en lillebroder.

Hovedårsagen til den forsigtige omgang med Sverige som fjendebillede er, at skandinavismen i form af et nordisk forbund i Danmark ses som det eneste alternativ til afhængigheden af Tyskland. At det nordiske forsvarsforbund, hver gang det har været på tale, er brudt sammen på grund af svensk ulyst til at indvikle sig i et unødvendigt geopolitisk modsætningsforhold til et økonomisk og politisk stærkt Tyskland og Rusland ignoreres i denne optik (Fink 1961 og 1959). Den forsigtige udenrigspolitik er i det 20. århundrede især blevet forbundet med partierne Det radikale Venstre (der hverken er radikalt eller venstreorienteret men liberalt) og Socialdemokratiet, men både Venstre og Det konservative Folkeparti har reelt haft samme grundholdning. Derfor er det ikke overraskende, at synspunktet stiltiende er blevet lagt til grund for den altovervejende del af historieskrivningen. Hovedproblemet ved denne 'realistiske' politik er, at politikerne og den kulturelle elite sjældent har argumentet åbent for tilpasningen til naboerne. Derved har de utilsigtet fremmet det fjendebillede af tyskerne, som etablerede sig i løbet af 1800-tallet og langsomt erstattede først Sverige og siden Storbritannien, "the perfidious Albion", der i Englandskrigen 1801 og 1807-14 havde knust Danmark-Norge-Slesvig-Holstens position som mellemstor magt i Nordeuropa.

Men tyskerne har ikke altid været Danmarks fjende nr. 1, selv om man let kan få indtryk af det fra nutidens politiske debat og det meste af historieskrivningen. I 1700-tallet indgik Danmark som fuldt ud ligeberettiget medlem af det tysktalende kulturområde i Nord- og Centraleuropa. Mange danske – og enkelte norske – studerede ved tyske universiteter, og omvendt tog mange tyske tjeneste under den danske konge og blev trofaste undersåtter i hans rige i pagt med oplysningstidens formulering af "nationalt" tilhørsforhold: man var borger, der hvor man gjorde bedst nytte (Feldbæk 1991a). Danske forfattere og videnskabsmænd havde direkte adgang til det tyske sprog og den tyske kultur, og for eksempel digteren Jens Baggesen (1764-1826) figurerer som ophavsmand til mange nye ord i det tyske såvel som det danske sprog.

Den forbindelse blev brudt med den nationale romantik. "Al vor fortræd er tysk" lod digteren Johannes Ewald (1743-81) en af sine hovedpersoner udbryde i stykket *Harlekin Patriot eller Den uægte patriotisme* fra 1772. Det var midt under en kampagne for at forbeholde flere embeder i den multinationale dansk-norsk-slesvig-holstenske stat for dansk fødte personer. Bestræbelsen mislykkedes, og den store reform fra oven af den enevældige stat i 1780'erne og 1790'erne blev gennemført af en embedsmandsstand med et stort islæt af tysk fødte og holstenere. Men Ewalds sætning blev stående som et slagkraftigt motto for de næste 200 års antityske holdninger i den danske elite. Den brød sig dengang som nu ikke om alt for kraftig konkurrence udefra. I 1789-90 fandt de ulmende modsætninger deres foreløbige kulmination i den såkaldte "tyskerfejde", hvor der under indtryk af borgerskabets begejstring for den radikale revolution i Frankrig for første gang i Danmark formuleredes et sammenhængende fjendebillede af tyskerne (Feldbæk 1991b).

Jens Baggesen, som skrev lige godt på dansk og tysk, blev anledning til en litterær fejde med sin opera *Holger Danske* frit efter Wielands roman *Oberon*. Da den blev oversat til tysk og rost til skyerne af Kiel professoren J. F. Cramer, svarede det radikale miljø i København igen. Den senere landsforviste P. A. Heiberg (1758-1841) udsendte parodien *Holger Tydske*. Det blev startskuddet til en omfattende litterær fejde mellem borgerlige og aristokrater, mellem dansk og tysk indstillede, hvor den borgerlige danskhed sejrede med sin noget bornerte kritik af den kosmopolitiske opera-genre til fordel for det nationale syngespil. Johannes Ewald skrev en hel stribe af sådanne nationalpatriotiske syngespil. Et af de folkekæreste var *Fiskerne* fra 1779, som stadig opføres. Ewald indarbejdede i dette stykke den krigeriske kongesang "Kong

Kristian stod ved højen mast”, om søslaget ved Kolberger Heide i 1644, et af de meget få slag i 1600-tallets krige, som svenskerne ikke vandt.

Men bortset fra denne enlige episode har problemet for dansk historie såvel som danske historikere været, at goten faktisk stod mod såvel “Danmarks Kristian” som hans efterfølgere med en sådan effektivitet, at de var lige ved at erobre Danmark. Det kunne man tillade sig at tage let på i 1779, for det var næstsidste gang, svenskerne optrådte som arvefjenden. I 1788 stod der et slag mellem de to stater ved Kvistrumbro i Bohuslän, men det omtales gerne som en operettekrig, idet der kun faldt ti mand i den korte træfning. Den svenske konges overtagelse af Norge i 1814 blev i Danmark snarere opfattet som britisk end svensk trækshed. I stedet tog et nyt fjendebillede af ‘tyskerne’ over. I 1789 hetzede en anonym pamflet mod de veluddannede tyske, der trængte ind i porerne i det danske samfund og udkonkurrerede danske med håb om en karriere i statsapparatet:

Hos os har de opnået rigdom, ære, magt. De har takket Nationen ved at foragte den, fordi den er lille og beskeden, men ikke opblæst af dum stolthed og ublu forfængelighed De har foragtet landets indfødte børn, nedtrykket nationalskhed, standset Nationens fremgang i videnskaberne De har højlig forværmet Nationen, de har stor skyld i, at vi ikke er det, vi kunne og burde være.

(”Folkets Røst om Tyskerne”, citeret efter Christiansen 1988, 165).

“Tyskerfejden” 1789-90 var begyndelsen til den udskilnings- og fravalgsproces, som man kan kalde “opfindelsen af den danske nationallitteratur”. Den officielle kanon blev efterhånden formaliseret til den litterære “guldalderkonstruktion”, der fra slutningen af sidste århundrede blev det centrale element i uddannelsen af landets elite til nationale borgere i gymnasiet. Men det var også begyndelsen til den danske udgave af den almindelige europæiske omskrivning af historien til nationale historier, kort sagt det moderne historiefag. Propaganda i fyrstehusenes tjeneste mod konkurrenter havde man længe kendt til. Den svenske anti-danske propaganda, der rakte fra ‘folkelige’ viser produceret i Karl Knutsons kancelli til indkøbet af den store europæiske intellektuelle Samuel Pufendorf (1632-94) som professor i Lund, viste sig overlegen over for den danske anti-svenske propaganda, der kun fandt et publikum i Danmark selv. Men i 1800-tallet begyndte en storstilet, systematisk omtolkning af hele historien i de nye nationale termer og dermed en anakronistisk tilbageprojicering af datidens fjendebillede til at have gyldighed for hele historien. I Danmark som i det øvrige Europa.

‘Dansk’ historie i den nationale udgave fra midten af sidste århundrede tog sit udgangspunkt i den samling og ordning af myterne om danernes tidlige gøren og laden, som Saxo Grammaticus (død ca. 1220) havde foretaget i det latinske værk *Gesta Danorum* på bestilling af bisp Absalon sidst i 1100-tallet. Grundlæggende i Saxos fremstilling er forestillingen om et Danmark, der fra begyndelsen var skabt ved defensiv afgrænsning fra et ekspansivt Tyskland. Saxos fremstilling bliver i lange stræk til ren historieforfalskning, fordi han vil skjule, at det netop var hans opdragsgivere, Hvideslægten og de konger, den støttede, der hentede støtte hos den tyske kejser og til gengæld måtte aflægge lensed og således var lige ved at bringe Danmark ind i Det tysk-romerske rige på samme måde som det skete for Bøhmen og Mæhren i samme periode.

Denne forestilling om et Danmark, der fra begyndelsen var skabt ved defensiv afgrænsning, først fra et ekspansivt Sverige siden et ekspansivt Tyskland, er på ingen måde overstået i dag.

I Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie, konkluderer Peter Sawyer i bedste, anakronistiske 1800-tals stil:

Frankerne, og også tyskerne, stræbte ikke kun efter at påvirke deres danske naboer, de ville også have magt over dem; men det fik de ikke meget held med. Danerne, som altid kunne trække sig tilbage i sikkerhed på øerne og samle nye kræfter der når Jylland blev angrebet, var formidable modstandere, hvad den saksiske hertug Bruno og hans hær måtte sande i 880. Den eneste danske konge som i 800-tallet måtte anerkende frankernes overherredømme var Harald Klak, og han blev hurtigt afsat og drevet i landflygtighed. (...)

Det var utvivlsomt den tyske besættelse af Sønderjylland som fik Harald Blåtand til at opbygge det komplicerede system af fæstningsanlæg og veje som var et klart udtryk for hans magt og organisationstalent. For at kunne opføre fæstningerne Trelleborg, Nonnebakken, Fyrkat og Aggersborg samt de store broer der åbenbart er bygget på samme tid, måtte kongen til det yderste udnytte sin ret til at udskrive arbejdskraft og kræve andre ydelser af befolkningen. Højest sandsynligt var det disse tunge byrder, der gjorde ham upopulær og førte til det oprør som drev ham i landflygtigheden og døden. (...)

To gange i 900-tallet viste det sig hvor sårbart Jylland var over for tyske angreb, og Harald Blåtand har selv kunnet indse, at landene øst for Storebælt ydede langt den største sikkerhed mod truslen fra disse mægtige naboer. Alligevel var det først i hans søn, Sven Tveskægs tid, at kongerigets tyngdepunkt blev skudt østpå til egnene omkring Øresund. Den danske konge ville nu ikke længere nøjes med at være overherre i det østlige Danmark, men begyndte at styre landet direkte, som han altid havde gjort det i Jylland.

(...) ved at supplere deres jyske magt med et fast greb over styret af De danske Øer og Skåne – det store område, der hidtil havde været anset for rigets yderdistrikter, danernes “mark” – havde de sidste store vikingekonger, Harald, Sven og Knud, skabt en stærk og levedygtig enhed med fremtid i Danmark. (Sawyer 1988, 348-57).

Det er ikke så meget det udvalg af oplysninger, denne sammenfatning bygger på, jeg vil bestride, som det anakronistiske ordvalg. Danmark mod Tyskland i krig, handel og fodbold fra år 880 til 1990 uden distinktioner og overvejelser om, hvori forskellen på den ene og den anden enhed bestod. ‘Danmark’ som ubrudt kontinuitet trods de mindre territoriale tilbageslag fra tabet af Skåne, Halland og Blekinge i 1660 til Slesvig i 1864, det er logikken i fortællingen i alle Danmarkshistorier, siden genren blev etableret. En sådan fortælling forudsætter et forholdsvis fast og veldefineret fjendebillede: først den træske og utaknemmelige svensker, siden den hæslige, aggressive, ekspansive, ubehageligt foretagsomme og økonomisk overlegne tysker.

Grundtvig og national identitet

I marts 1848 lige efter den demokratiske revolution i Danmark, på tærsklen til den første krig med Slesvig-Holsten og de tyske stater, startede præsten, digteren og uddannelsesreformatoren N.F.S. Grundtvig (1783-1872) udgivelsen af ugebladet *Danskeren*. I de fire år det udkom, forfattede han selv hele indholdet af artikler, taler, digte og salmer. Alt var det båret af en intens national glød. Heri tegnedes ifølge Niels Finn Christiansen det fyldigste og mest indflydelsesrige fjendebillede af tyskerne, der findes i dansk politisk kultur, idet Grundtvig benyttede konfrontationen med det tyske til at definere det billede af danskheden, som han ønskede fremmet. Grundtvig formulerede sine krasse nedvurderinger af den tyske arvefjende som national opvarmning til krigen med slesvig-holstenerne. Dels var de

“vore naturlige fjender”, dels “er tyskerne ret egentlig død-bider-folket, og dels har det altid været Danmark, de trængte på dørene og brød ind i ved hver en lejlighed” og alle “hvem der har øren, kan høre, at tyskerne er grænseløse i deres selvros og enhver, som har øjne, kan ligeledes se, at det grænseløse hos tyskerne er dem ikke i klæderne skåret, men i kødet båret, thi dette grænseløse ser man lige vel i alle deres bøger og lærebygninger, som i deres krav på Slesvig, på Bøhmen, på Posen, og da de umulig kan blive ved jorden, på hele den usynlige verden ovenikøbet.”(citeret efter Christiansen 1988, 170).

Af disse citater må man dog ikke lade sig forlede til at tro, at han definerede danskhed og tyskhed i rene *Blut und Boden*-kategorier, sådan som det var almindeligt i den objektivt-kulturelle begrundelse af nationalitet ud fra sprog og race, som vi kender det i europæisk idehistorie fra Joseph de Maistre (1753-1821) og Giuseppe Mazzini (1805-72) til nazismen. Grundtvig definerede nationalt tilhør ud fra sindelag, som han kaldte det, eller politisk og kulturelt valg, som vi vil formulere det i dag. Hans definition i digtet “Folkeligheden”, der blev trykt i *Danskeren* i 1848 midt under den hidsige strid med det slesvig-holstenske parti, lyder således:

*Folk! hvad er vel folk i grunden?
hvad betyder »folkeligt«?
er det næsen eller munden,
hvorpå man opdager sligt?
findes, skjult for hvermands øje,
folket kun i kæmpehøje
eller bag hver busk og plov,
i hver kødklump før og grov?*

....

*Til et folk de alle høre,
som sig regne selv dertil,
har for modersmålet øre,
har for fædrelandet ild;
resten selv som dragedukker
sig fra folket udelukker,
lyse selv sig ud af æt,
nægte selv sig indfødsret!
(Højskolesangbogen 17. udg. 1989 nr. 459).*

Dette er en forbløffende tidligt og selvstændig formulering af den liberale definition af nationalitet, som nu er næsten enerådende i den historisk-sociologiske nationalitetsforskning – i modsætning til dagens politik, som vi vil senere i kapitel 4 og 5. Om Grundtvigs definition af nationalitet virkelig er trængt ind i den danske politiske kultur er svært at afgøre. Grundtvig gav et stort bidrag til det ved sin utrættelige kamp for en demokratisk selvorganisering og ansvarlighed i alle livets forhold især religion og uddannelse. Han bekæmpede hele sit liv hvad han kaldte “germanske og latinske skolemestre”, som havde undergravet danskhedens indre værdier. Selv om dette program ikke er blevet realiseret, har det indirekte sat sit afgørende præg på dansk historieskrivning til i dag, selvom den opfatter sig selv som ikke-nationalistisk.

Den vigtigste ingrediens i definitionen af det nationale er imidlertid et andet diktum fra den liberale nationalitetsteori, "En nations essens er at indbyggerne har meget til fælles, og at de alle har glemt meget" (Renan 1882, 903). At glemme er ikke netop historiefagets officielle formål. Men i realiteten har det bidraget til at glemme historien ved at arbejde videre inden for den nationalstatslige fortolkningsramme, der blev etableret i sidste århundrede. Selv velmenende forsøg på at objektivere undervisningen og komme de nationalistiske fordomme til livs arbejder inden for en historiefortolkning, som af lutter mellemstatslig vilje til udsoning og anti-revanchisme tager de nuværende grænser som udgangspunkt. Derved ignorerer man alternative historiske udviklingsmuligheder og misforstår let de epoker, det handler om.

Statshistorie og national historie

Typisk for middelalderen og enevælden var epokenes kosmopolitiske præg. En dansk adelig følte sig mere beslægtet med en svensk standsfælle end med en jysk eller sjællandsk bonde. Oplysningstidens patrioter definerede deres fædreland som det land, hvor de kunne gøre nytte. Af samme grund havde overklassen heller ingen vanskeligheder ved at skifte fra et sprog til et andet. Men det gjaldt overraskende nok også for de øvrige klasser, der ingen vanskeligheder havde med at handle på et sprog, høre gudstjeneste på et andet og tale et tredje eller fjerde i hjemmet. Det gjaldt lige fuldt for Slesvig i 1600-1700-tallet som for Færøerne i 1800-tallet. Forestillingen om, at identitet er bundet op på et bestemt modersmål, er en romantisk opfindelse, udviklet som en reaktion på den franske politiske og den engelske industrielle revolution.

Denne gamle indsigt er blevet genopdaget af den historiske og sociologiske forskning i de senere år. Men den funktionelle opfattelse af national identitet er endnu ikke trængt ind i historiskrivningen og især ikke i dens populære, nationalhistoriske variant. Men den ændrede betragtning vil givetvis få store konsekvenser for historieskrivningen om de nordiske lande. I stedet for at skrive Nordens historie som fem, ni eller endnu flere 'nationale' historier med udgangspunkt i den til ethvert tidspunkt givne nationalstatslige situation skal man måske snarere skrive historien som en art omvendt parallel til, hvad mange nu kalder "de britiske øers historie". Hovedforskellen mellem de britiske øer og Norden er selvfølgelig, at de britiske nationer i lange perioder tilhørte den samme stat, og at de selv i dag er kun er delt mellem to stater, United Kingdom og the Republic of Ireland, mens Norden er delt i fem (eller ni) stater. Men ellers har de britiske nationer indbyrdes lige så lidt – eller måske endnu mindre – til fælles end de nordiske. En systematisk sammenligning mellem de to områders historier vil derfor kunne hjælpe til at stille de nye spørgsmål, som det efter min mening er nødvendigt at stille til den nordiske historie, hvis man vil forstå regionens særlige kombination af fælles træk og fundamentale forskelligheder. Det er nødvendigt at komme ud over den ubevidste nationalistiske begrænsning i den nationale historiebetragtning ved at genindføre det statshistoriske perspektiv. Derved løber man naturligvis faren for at gentage forældede nationalistiske synspunkter. Men gør man det ikke, sniger de sig med som ubevidste antagelser eller implicite fjendebilleder.

De mest tilfredsstillende overordnede fremstillinger af nordisk historie er faktisk dem, der ser historien fra et finsk perspektiv. Med udgangspunkt i et Finland, der til 1809 var et lige så centralt svensk landskab som Skåne var dansk, tager Nordens historie sig anderledes ud end den Stockholm-København centrerede, vi plejer at få præsenteret som hele Nordens. Som den finske historiker Max Engmann sagde i diskussionen på det nordiske historikermøde i Umeå

juni 1991, "Hvorfor ikke lige så godt fortælle historien som den var, i stedet for at følge den fremstilling, som de nationalistiske efterfølgerstater i det 19. århundrede fandt opportun."

Nationshistorie er ikke uden videre identisk med statshistorie, selv om mange, især i Danmark, vil være tilbøjelige til at tro det. Den konservative historiker Knud Fabricius har udtrykt det godt i den teoretiske indledning til første bind af *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige*:

Det er ikke bevisligt, at Staten er Nationens kulmination; hos visse Kultursamfund er Udviklingen gaaet i en ganske anden Retning (Hellas). I Italien under Renaissancen have vi at gøre med en virkelig Nation, et ensartet Kultursamfund med en stærk Samfølelse og Antipati mod "Barbarerne", men uden at den opnaaede at danne Stat eller følte virkelig Trang dertil. Det 19de Aarhundredes Enhedsbevægelse i Italien var et almeneuropæisk Fænomen og ikke et Resultat af Renaissancens Fælleskultur. (Fabricius 1906, 11).

Danmarkshistorieskriverne burde nok have orienteret sig i dette klassiske værk i stedet for blot bevidstløst at have videreført den anakronistiske afgrænsning af 'Danmark', som er overtaget fra 1800-tallets nationalistiske historieskrivning.